

ΕΝΘΕΜΑΤΑ

ΓΙΑ ΤΑ «ΛΟΓΙΑ ΠΕΡΙ ΜΕΘΟΔΟΥ» ΤΟΥ Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ

Η ανατρεπτικότητα της επιμονής

ΤΗΣ ΠΟΠΗΣ ΠΟΛΕΜΗ

» «Πρέπει να φυλαγόμαστε πάντοτε από την αμάθεια, την πλιθιότητα και την κακοπιστία κι από την σύνθεσή τους, τον φανατισμό, που δεν είναι σε θέση να διακρίνουν την επιστήμη από την πολιτική και την αλήθεια από την σκοπιμότητα· κι ο μόνος τρόπος να νικήσουμε κι αυτούς τους αντιπάλους, είναι να ξαναλέμε τακτικά τις βασικές αλήθειες της ιστορίας μας». Το παράθεμα αυτό του Κ. Θ. Δημαρά, από κείμενό του του 1952, «πάντα επίκαιρο», χρησιμοποιήσε ο Φίλιππος Ηλιού για να κλείσει τη δική του εισήγηση, το 1993, στην Επιστημονική Συνάντηση που διοργάνωσε το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών τιμώντας τη μνήμη του ιδρυτή του. Με τον τίτλο της εισήγησης εκείνης, δέκα χρόνια αργότερα, τον Οκτώβριο του 2003, επέγραψε ο Φίλιππος το κομψό τομίδιο των εκδόσεων Ερμής με *Τρία κείμενα για τον Κ. Θ. Δημαρά*, το οποίο αποτελεί την καλύτερη εισαγωγή στο έργο που προλογίζουμε εδώ. Στις αρχές του 2004, ο Φίλιππος (πέθανε στις 4 Μαρτίου) ταχυδρόμησε ως ύστατο χαιρετισμό στους φίλους του αυτές ακριβώς τις *Ασέβειες του ιστορικού*, επισφραγίζοντας, και με τον τρόπο αυτό, μια μακρά και γόνιμη σχέση μαθητή-ασ και φίλας. Είχε προλάβει, τις ίδιες εκείνες μέρες, να εμπιστευτεί στον Μανόλη Σαββίδη το σώμα των επιφυλλίδων του Κ. Θ. Δημαρά που παρουσιάζεται τώρα σε αυτούς τους τόμους, και να δημοσιεύσει στα *Ιστορικά* «τον τελευταίο επιστημονικό του οβολό, κλείνοντας τον κύκλο όπως άνοιξε: με τον Διαμαντή Κοραή και τον Κωνσταντίνο Θεοδωράκη Δημαρά». [...]

[Η χρονολογική τάξη, στους δύο τόμους, προσφέρει την] ευκαιρία, μέσα από την πλούσια παρακαταθήκη των επιφυλλίδων, να διερευνηθεί η μακρά και πυκνή διαδρομή του συντάκτη τους. Μπορεί πράγματι κανείς, ξεφυλλίζοντας τους τόμους αυτούς να παρακολουθήσει τον βηματισμό από τον *ιδανισμό*, τον *ευσεβισμό* και τον *χριστιανικό κοινωτισμό* στη *λογοκρατία*, τον *επιστημονισμό* και τον *φιλοσοφημένο αγνωστικισμό*. Ας αρκестούμε να δώσουμε το στίγμα της αρετηρίας, που κάθε άλλο παρά προοιωνιζόταν τα μελλούμενα· ο εισογητής της έννοιας του νεοελληνικού Διαφωτισμού και ο πρώτος μελετητής του προτρέπει εν έτει 1932: «όποιος μπορεί, ας επιστρέψει στις χριστιανικές αξίες, όπως διαμορφώθηκαν την εποχή του Μεσαίωνα· οι αξίες αυτές δίνουν περιθώρια για μία τέχνη και μία λογοτεχνία ζωντανή και γόνιμη, για μίαν ηθική σύμφωνη με τους εκάστοτε κοινωνικούς όρους. Αλλιώς θα τραβήξουμε εμπρός προς τον γκερέμ. *Tertium non datur*», ενώ το 1936 επισημαίνει: «η μεγάλη πλάνη της Αναγεννή-

Αυτές τις μέρες κυκλοφορούν τα *Σύμμικτα Δ΄* του Κ.Θ. Δημαρά. Σε δύο επιβλητικούς τόμους (1.183 σελίδες), συνέκδοση του Μουσείου Μπενάκη (Βιβλιολογικό Εργαστήρι «Φίλιππος Ηλιού») και του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, συγκεντρώνονται 301 κείμενα του Κ.Θ. Δημαρά, ως επί το πλείστον επιφυλλίδες, από το 1931 μέχρι το 1989, με γενικό άξονα (και τίτλο των τόμων) «Λόγια περί μεθόδου». Την επιλογή των κειμένων είχε κάνει ο Φίλιππος Ηλιού και τους τόμους επιμελήθηκε η Πόπη Πολέμη. Από την Εισαγωγή της δημοσιεύσουμε εκτενή αποσπάσματα· για τις ανάγκες της παρούσας δημοσίευσης έχουν απαλειφθεί οι σημειώσεις.

σεως, την οποίαν ευνείχεται και έφερε στις ακρότατες συνέπειές της ο σημερινός πολιτισμός, είναι ότι επίσημοι μέχρις υπερβολής στον ορθολογισμό, στη δύναμη του ανθρώπινου νου».

Εξάλλου, κριτικός της λογοτεχνίας στην αρχή, ο Δημαράς γλιστρά σταδιακά από την αισθητική θεώρηση στην ιστορική. Οι αναβαθμίσι, από τη φιλολογία στην ιστορία, εκτίθενται επίσης ανάγλυφα στις σελίδες που έπονται [...].

Πλάι στις μεταπολίσεις και την αλλαγή της *χρωστικής*, για να χρησιμοποιήσουμε τον δικό του όρο, στις έξι δεκαετίες που καλύπτουν αυτοί οι δύο τόμοι μπορεί επίσης κανείς να διαγνώσει κάποιες σταθερές (εμμονές κάποτε): υψηλή συνείδηση του ρόλου του διανοούμενου, αποφυγή προσωπικών αντεγκλήσεων, πίστη στην αγωγή.

Το υπόβαθρο είναι στέρεο. Για την πανθομολογούμενα ευρύτατη ευρωπαϊκή του παιδεία, αψευδής μάρτυρας θα ήταν ο κατάλογος της βιβλιοθήκης του που επιβάλλεται να συνταχθεί. Στη συγκρότηση συνεισέφεραν πολλά, συναντήσεις και αναγνώσεις, άνθρωποι αλλοτινοί και σύγχρονοι, ξένοι και Έλληνες. Εν αρχή οι δάσκαλοι των οποίων τιμούσε την παρουσία στη ζωή του, είτε απομακρύνθηκε ο ίδιος από τη δασκαλία τους είτε όχι: Γιάννης Αποστολάκης, Μανόλης Τριανταφυλλίδης, Στίλιανος Κυριακίδης, Κωνσταντίνος Αμαντός, Θεόφιλος Βορέας. Παράλληλα, οι πρώτοι διδάξαντες, αρχαίοι Έλληνες και Λατίνοι, αλλά και νεότεροι, ο Πασκάλ στην απαρχές, έπειτα, νέοι δάσκαλοι, ο Βολταίρος, ο «μεγαλοφύετος ιστοριογράφος των νεωτέρων χρόνων», ο Μισελέ, ο Ρενάν, «μεγάλος διδάσκαλος όλων μας, φιλόλογος και ιστοριογράφος». Πλάι τους, οι περίπου συγκαί-

Κ. Θ. Δημαράς. Σκίτσο του Αντώνη Πρωτοπάση, από το περιοδικό «Ελεύθερα Γράμματα», 9.11.1945

ριοδικών είτε ανάλογες εφαρμογές της τελευταίας τεχνολογίας και, από την άλλη πλευρά, ευρετήρια, λεξικά, και ιδίως βιβλιογραφίες· η εθνική αυτογνωσία για τον Κ. Θ. Δημαρά δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την προσφυγή στην εθνική βιβλιογραφία, αναδρομική και τρέχουσα. [...]

Στην υποδομή της έρευνας θα πρέπει να λογιστεί και η έγνοια για την καλλιέργεια του «βιογραφικού είδους», το οποίο η Ευρώπη έχει την πολυτέλεια να το αντιμετωπίζει «με κάποια υπερποψία», επειδή απλούστατα το καλλιέργησε αποτελεσματικά σε περασμένους καιρούς. Και πάντως τη βιογραφία, όπως την εννοεί και την καλλιέργει τολάχιστον στην ωριμότητά του ο Δημαράς, βρίσκεται σαφώς στην τροχιά του κλασικού έργου του Φεβρ *Le probleme de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais* (1942). «Δεν είναι πια τόσο η έκθεση του τρόπου με τον οποίο ο ένας, ο βιογραφούμενος, διέπλεσε το συλλογικό σώμα όπου έζησε, αλλά περισσότερο η έκθεση του τρόπου με τον οποίο το συλλογικό σώμα διέμορφωσε την προσωπικότητά που είναι απαραίτητη». Η αλλαγή αυτή της οπτικής εικονογραφείται με τον καλύτερο τρόπο στη μονογραφία που αφιέρωσε ο Κ. Θ. Δημαράς στον «εθνικό ιστοριογράφο», ενώ τα απεικασματα είναι πολλά στην όλη αυτών των τόμων.

Όπως ή άλλως, σταθερό διακόβευμα παραμένει η σύνθεση. Το αρχικό πρόγραμμα μελέτης της νέας ελληνικής φιλολογίας, το οποίο καταστρώθηκε μέσα στην περιουλογογία και την ανάγκη «εθνικής απογραφής» της Κατοχής, απέδωσε έγκαιρα τους καρπούς του, την *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* (1948-1949).

Αναμφίβολα, το σώμα των επιφυλλίδων διαπερνά ο απόηχος των ευρύτερων φιλολογικών και ιστοριογραφικών σχεδιασμών είτε επηρευμάτων για να εκβάλλει στο πλατύ κοινό, τις βεβαιότητες του οποίου επιχειρεί σταθερά να διεμβολήσει. Και ασφαλώς η υψηλή εκλαίκευση, η επιφυλλιδολογική επίμονη δημόσια παρέμβαση του Δημαρά, αποτελεί οργανικό στοιχείο της προσφοράς του, πλάι στα έργα υποδομής και σύνθεσης που δημιούργησε, αλλά και τους θεσμούς του οποίους ιδεαστόκε είτε εμπύχκωσε. [...]

Η μέθοδος, για να επιστρέψουμε στην αφετηρία, είναι μία: συνδυασμός ηθικής και λογικής. Και το ζητούμενο στο βάθος, ένα: η αλήθεια, που από μόνη της είναι επαναστατική. Ζητούμενο κομβικό, που ακριβώς φέρνει τον οποδο των πολλαπλών αιτιών στο ίδιο μετερίζι με τον μαρξιστή Φίλιππο Ηλιού, αλλά και προοικονομεί τις γόνιμες υπερβάσεις. Ο «άπολις» ιστορικός, απαλλαγμένος από ένα ακόμη ιδιότυπο νεοελληνικής χαρακτηρολογίας, την κλίση προς την «εθνική ανακρίβεια», τη σαγήνη των μύθων, των πλαστών παραδόσεων και τον λαογραφισμό, χωρίς φανατισμούς και μισαλλοδοξίες, με διαδοχικές προσεγγίσεις (*trial and error*), καλείται να δώσει νόημα στα τεκμήρια και τον κόσμο που τα παράγαγε, να αναμετρηθεί με το παρελθόν για να σχεδιάσει το μέλλον.

Η Πόπη Πολέμη είναι ιστορικός, συνεργάτρια στο Βιβλιολογικό Εργαστήρι «Φίλιππος Ηλιού» του Μουσείου Μπενάκη